

24.02x28.73	1/2	עמוד 20	מקור ראשון - שבת	02/2021	76353930-6
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

הספרותית ובתכליתה.

פולמוס הרמב"ם

חיבוריו הראשונים של רמב"ן היו בתחום פרש"י נות התלמוד. בשנות העשרים לחייו כתב את "מל" חמת ה", המוכר יותר כ"ספר המלחמות", ובו יצא "להגנה מקיפה על הרי"ף מפני השגותיו של הר"ה (ר' זרחיה הלוי בפרובנס) (עמ' 42). ישראלי מראה כי רמב"ן הגן על הרי"ף לא משום שראה בו את רבו המובהק, אלא מפני שהסתייג ממגמת החידושים והפלפולים שהתפתחה בפרובנס ובצרפת, והעריך שאינה ממלאת "את המקום החיוני של שימור המ" סורת העתיקה" (47).

חידושי על מסכתות מוגדרות בתלמוד הבבלי מעידים "על האוריינטציה הלמדנית-הפרשנית של מפעל החידושים, שמוקד עניינו איננו פסיקת הלכה" (עמ' 57). לשון אחר: רמב"ן העדיף "אבחנות משפטיות עקרוניות יותר מאשר פירושים טכניים כדרכם של בעלי התוספות" (58), ו"לשמר את ריי בוי הדעות הפרשניות כדי שלא לאבד אף בדל מן האמת הפרשנית האינסופית" (67).

על הרקע לכך כתב ישראלי בלשון זהירה: "אפשר שביסודה של סוגה ספרותית-פרשנית מעין זו עומדת תפיסה מתודולוגית סכולסטית המבקי שת להקדים דיון מקיף וממצה בכל מרחב האפשרי ריות הפרשניות טרם ההכרעה המושכלת, כדי שזו תתקבל תוך שלילת כל האלטרנטיבות הפרשניות. את צמיחתה של סוגה מעין זו ניתן להבין גם על רקע מגמות אינטלקטואליות ספרותיות במרחב התרבותי האירופאי, ובזיקה להופעתם – החל במאה השתיים-עשרה – של חיבורי ה'מכלול' הנוצריים באוניברסיטאות הצעירות של אירופה" (63-64). קל להבחין שמגמתו של רמב"ן בחידושי הייתה מנוגדת לזו של הרמב"ם ב"משנה תורה", עשרות שנים לפני ובמרחב תרבותי שונה מאוד.

לדעת ישראלי, נקודת המפנה האסטרטגית הייתה פולמוס הרמב"ם בראשית שנות השלושים של המאה ה-13, שעוררו חכמי פרובנס. הללו נחשפו לנכסי ההגות היהודית, שנכתבו במקורם ער"בית-יהודית, רק בעקבות מפעל התרגומים של בני משפחת תיבון דור וקצת יותר לפני כן, וחוללו מהפך תרבותי בתודעת הקהילות היהודיות שמצי פון לפירנאים. רעיונות פילוסופיים שנספגו מכבר בקהילות שחיו במרחב הבבלי-פרסי, בארץ ישראל, בסוריה ובמצרים, בצפון אפריקה ובחצי האי האיברי תחת שלטון האסלאם, נתפסו כאיום חתרני בעולמן של הקהילות שהתפתחו במשך מאות שנים במערב אירופה בסביבה נוצרית. חכמי פרובנס סברו אפוא שמקצת הדברים שכתב הרמב"ם כיובל שנים לפני כן במשנה תורה ואחר כך במורה הנבוכים נגועים בכפירה, ועל כן יש להטיל עליהם חרם. דעת לנבון נקל שהחרמת הטקסטים משמעה גם חרמת מחברם.

רמב"ן נחלץ להגן על הרמב"ם באיגרת שהיא מופת רטורי ומנהיגותי. הוא חלק כבוד רב למי לומדים הפרובנסלים, ובה בעת הפליג בשבחיו של הרמב"ם, שרטט את דמותו כמציל הגדול של היהדות, וקרא לנמעניו מִצְפּוֹן להסיר את קריאתם לחרם. עוד הזהיר אותם מפני אובדן סמכותם בקרב קהליהם ומיצירת קרע בעם היהודי. במבחן התוצאה התברר כי איגרתו של רמב"ן פעלה היטב.

רמב"ן חלק על הרמב"ם בסוגיות רבות וביקר אותו בגלוי, בייחוד בהשגותיו על ספר המצוות ובי פירושו לתורה, ועם זאת העריך אותו מאוד כמי נהיג וכמלומד. אך הפולמוס הבהיר לרמב"ן שאין מדובר באירוע מקומי ובמחאה נקודתית, אלא בקו שבר שיש לטפל בו באופן מערכתי, והוא פנה להי

ביקש להטות את הגה התנועה האינטלקטואלית-הדתית אל עבר מגמות חדשניות בתוך בית המדרש הרבני עצמו. דמות רמב"ן בציור קיי באודיטוריום בעכו צילום: צ'סדובי

שמרן מהפכני

מפעלו הפרשני של רמב"ן נועד לשקם את מעמדה האינטלקטואלי של התורה בעיני שוחרי החוכמה והדעת. ספר חדש מציג את מכלול יצירתו של מלומד דגול ומנהיג נועד שלא היסס לשנות את דעתו

/ נחם אילן /

מחקרים על יצירתו הספרותית של ר' משה בן נחמן (רמב"ן, 1194-1270) "מלומד תלמי מודי, מחשובי המקובלים בצפון ספרד, מגדולי פרשני המקרא, מנהיג והוגה – נטו לדון בהיבטים מורגדרים של כתביו (למשל מחקריהם של משה אדל, של מרים סקלרץ ושל יוסי עופר ויהונתן יעקבס). בשנים האחרונות ראו אור שני ספרים חשובים על מכלול מפעלו הספרותי (של חביבה פדיה ושל משה הלברטל). הספר הנוכחי הוא קפיצת מדרגה איכרית תית המעניקה נקודת מבט פנורמית על האיש, מפעלו הספרותי ועולמו הפנימי.

פרופ' עודד ישראלי, איש המחלקה למחשבת ישראל באוניברסיטת בן-גוריון, שוקד זה שנים על חקר יצירתו של רמב"ן. כותרת ספרו מביעה את הרעיון המארגן בכך שהיא קושרת את המ"פעל הספרותי המגוון לתולדות חייו של רמב"ן. העיקר איננו סיפור חייו כיומן אירועים, אלא חשיפת הזיקה העמוקה בין נסיבות חייו לשינויים מפליגים שהתחוללו באופן שבו הבין את משימי תו כמנהיג רוחני, וכפועל יוצא ממנו גם ביצירתו

ר' משה בן נחמן: ביוגרפיה אינטלקטואלית
עודד ישראלי
מאגנט, תשפ"א,
עמ' 440

שיב למקרא את מעמדו המכונן. ישראלי סבור כי תפיסותיו החינוכיות, הרעיוניות והמנהיגותיות של רמב"ן היו דינמיות, ובמהלך חייו חלו בהן שינויים. לשון אחר: רמב"ן ביקר את עצמו ותיקף את תפיסותיו בהתאם לנסיבות שהתפתחו, וכשחשב שחנן לשנותן עשה זאת במודע.

איום תרבותי חיצוני

רמב"ן חשש מן הנטייה אחר הפילוסופיה לגי-ווינה, ולכן העמיד גישה פרשנית חדשה ולפיה יש במקרא "רובד רחב ומקיף של ידע מדעי, שלפחות בחלקו הגדול מנותק מן המשמעות הסמנטית הפשוטה של הכתובים ומוצפן בתוך הרובד הגלוי של התורה" (105). היה זה מהלך "שובר שוויון", שנועד "להתמודד עם אלטרנטיבות אינטלקטואליות אחרות, שבמפורש או במשתמע ערערו על האופציה המסורתית המקדשת את העיסוק בתורת משה" (שם). לדעת ישראלי, המהלך הזה היה "לעיקרון המארגן של רובד פרשני-קבלי מרכזי בתוך פירוש שו לתורה" (106). לפירוש לתורה קדמו פירושי לאיוב ולקהלת, וישראלי משבח אותם בעמקות ברצף היצירה הרמב"נית, מ"דרשת ה' תמימה" עד לפירוש התורה (108-114).

מכאן ואילך משרטט ישראלי את מאפייניו העיקריים של הפירוש לתורה: ערנות למבנה הסיפור המקראי, לעקבות וללכידות של הקאנון המקראי ושל הכרונולוגיה המקראית, ובעיקר למשמעות המוסרית והדתית של פרשיות התורה (116). אף במ"פעל זה ניכרת "המגמה לאסוף ולכנס את כל תקדימי הפרשנות המצויים בהישג ידו אל תחת קורת גג ספרותית אחת" (124), ממש כמו בחידושי על התלמוד. רמב"ן חתר באופן שיטתי להראות שהתורה היא אוצר החוכמות המדעיים, וכי ברובד הפנימי שלה יש שפע מידע חיוני בפזיקה, בתורת הנפש, במאגיה ובאסטרונומיה, במטפיזיקה ובתיאולוגיה (127). כך קיווה רמב"ן "לשקם את מעמדה האינטלקטואלי של תורת משה בעיני שוחרי החוכמה והדעת" (131). ישראלי מסכם את הדיון במאפיינים ובמגמות של הפירוש לתורה בקביעה ש"החשש מפני איום תרבותי חיצוני הניע את רמב"ן להטות את הגה התנועה האינטלקטואלית-הדתית אל עבר מגמות חדשניות בתוך בית המדרש הרבני עצמו" (132).

על רקע כפל הפנים של מגמת הפירוש – חשיפת הגלוי והמוכר – נדרש ישראלי לעסוק גם בייחסו של רמב"ן לאגדה. לדעתו, "בגישתו של רמב"ן לפרשנות האגדה למקרא חלה התפתחות במהלך השנים, והגרסאות המאוחרות יותר משקפות אישיות של פרשן בעל עמדה עצמאית, שיש בה כבר נכונות ותעוזה רבה להציג את עמדתו כדרך הפשט" אף אם היא אינה תואמת את פירושים של חז"ל, גם אם בדרך כלל הוא אינו יוצא כנגד דברי ריהם באופן מפורש" (145). הפרק הארוך הזה, שהוא האבן הראשה בספר כולו, נחתם בדיון מאלף על "ארץ ישראל בהגותו המאוחרת של רמב"ן ובפירוש התורה" (156-162).

תמרונים בסוגיות קבילות

פירושי רמב"ן "על דרך האמת", כלומר על פי הקבלה, הם נושאו של הפרק הבא. בהקשר זה ראוי לזכור כי רמב"ן היה הראשון שהעז להנחיל את תפיסותיו בקבלה בכתב, ובייחוד בפירוש לתורה, כלומר בחיבור שנועד מלכתחילה לכל באי בית הכנסת. בפרק זה מנתח ישראלי דוגמאות אחדות, וברור שכולן מכוונות. מגמתו העיקרית היא להיחזק מחיש מכלול שיקולים שהניעו את רמב"ן להוסיף את פירושי על דרך הקבלה. הכתיבה הקבלית של רמב"ן רמוזה ומוצפנת, כך שרק "מטיבי לכת" יוכי

6.7x28.77	2/2	עמוד 21	מקור ראשון - שבת	02/2021	76353931-7
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

לו להבינה, ואילו מעיין טירון, החסר רקע מספיק, לא יצליח לפענח את כוונת הכותב. זו גישה מתר-חכמת, המלמדת אף היא על מערכת שיקוליו של רמב"ן כמלומד דגול אך בעיקר כמנהיג אחראי ועל כן גם נועז.

הפרק הארוך ביותר יוחד ל"קבלת רמב"ן - התהוות, התגבשות, התחבטות". כאן מביא ישראלי לידי ביטוי מרשים את מומחיותו בהתפתחות הקבלה הקדומה בפרובנס ובספרד, ועל רקע זה הוא משרטט את "תווי הפנים" הייחודיים של קבלת רמב"ן, מבהיר כמה חידש וכיצד, דווקא בהגות שבימהותה נסמכת על המסורת. ישראלי מיטיב להראות את "המעטק שהתחולל במשנתו של רמב"ן עצמו במהלך שנות יצירתו מן הפרשנות האסטרולוגית לפרשנות הקבלית... בהמשך דרכו, כשערך את פירושו לתורה, נטש את הדרך הזו (הפרשנות האסטרולוגית של אבן עזרא), התרחק מן הפרשנות האסטרולוגית וביכר על פניה פרשנות קבלית אשר נסמכת יותר על ההתכוונות האישית ופחות על המכניזם המגי" (205).

תפיסת הספירות כרוכה באי נוחות רבה בגלל סכנת הריבוי באלוהות. ישראלי מראה כיצד רמב"ן מתמרן בסוגיה זו, בייחוד בשנותיו האחרונות לאחר שנמלט מספרד ועלה לארץ. אז כתב את מאות תרספותיו לפירושו על התורה, שראו אור במהדורה מופתית לפני שנים אחדות שהעמידו פרופ' יוסי עופר ופרופ' יהונתן יעקבס. עוד טרח רמב"ן לברל את "תפיסתו התיאולוגית מזו הנוצרית בסוף ימיו, ובעיקר בעקבות ויכוח ברצלונה" (222). רמב"ן חשף והסתיר, גילה וכיסה בה בעת. פירושו לתורה הוא אפוא מפעל מרהיב של למדנות, תודעה מנהיגותית ואחריות חינוכית. אין פלא שישראלי חותם את הפרק הדחוס והמאתגר הזה בקביעה כי "בהקשר זה ניתן לראות ברמב"ן המכונן הראשון של מה שניתן לכנות בשם 'קבלה אורתודוקסית'" (247).

אידיאל הדבקות

הדיון המורכב עד כה מוביל אל "כוונת כל המצ"ו ות' - עבודת האלוהים ותכליתה בעולמו של רמב"ן" (248), כותרת הפרק השביעי. ישראלי מנתח את טעמי המצוות בהגותו של רמב"ן ומבהיר כי יעדן הוא צורך האדם, ואילו השראת השכינה בישראל, ואולי גם של הקיום הלאומי בכלל, היא "צורך גבוה".

סניף לטעמי המצוות הוא הדיון באידיאל הפריי שות אצל רמב"ן, וגם בו מראה ישראלי פנים מורכבות. מילות הסיום של הפרק הן: "האם רמב"ן עצמו התנסה בדרך עבודת האלוהים שאותה הוא התווה כאן? האם הוא חי חיי פרישות במגמה למצות את אידיאל הדבקות? האם הורה אותה באופן אישי לתלמידיו? במגבלות הידע הביוגרפי שבידינו קשה לזהות סימנים כאלה. עם זאת, סביב עלייתו של רמב"ן לארץ ישראל באחרית ימיו ניתן לזהות בכי תביו חתירה להתעלות דתית" (280).

שני הפרקים האחרונים יוחדו לשני נושאים מרכזיים: ויכוח ברצלונה ומשנתו המשיחית של רמב"ן; שנותיו האחרונות בארץ וביטויין הספרותי.

ישראלי הוציא מתחת ידיו חיבור מלומד, שיש מש מעתה כלי עזר חיוני לעמיתיו המלומדים. בה בעת יעשיר ספרו את עולמו של כל תאב דעת, גם אם אינו חוקר מקצועי, בזכות ההסברים המפורטים ובשל האבחנה הברורה שעושה ישראלי בין כתיבה לציבור המשכיל הרחב ובין דקדוקי עיון שנועדו לחוקרים, ובאו בעיקר בהערות השוליים. הספר הוא אבן דרך ללומדי כתבי רמב"ן, ויעניק מעתה הבנה חודרת ומורכבת יותר במפעל הספרותי הכביר שהעמיד רמב"ן, מגדולי הרוח של היהדות בכל הדורות, שמרן מהפכני או מהפכן שמרני. ●